

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aruuibfdergisi>

Osmanlı mimari mirasının gelişen Doğu Afrika ve Türkiye Cumhuriyeti ilişkilerinde yeniden hayat bulması*

Reviving the Ottoman architectural heritage in the developing relations of East Africa and the Republic of Turkey

Güneş Alçı^{a**}

^a Dr., Bağımsız Araştırmacı, İstanbul, Türkiye, gunes.alci@ogr.iu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2333-8509

MAKALE BİLGİSİ

Makale geçmişi:

Başvuru: 5 Aralık 2023

Kabul: 28 Aralık 2023

Anahtar kelimeler:

Osmanlı,
Doğu Afrika,
Habeş Eyaleti,
Dostluk ilişkileri,
Mimari

Makale türü:

Derleme makale

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 5 December 2023

Accepted: 28 December 2023

Keywords:

Ottoman,
East Africa,
Abyssinia,
Friendly Relations,
Architecture

Article type:

Review article

ÖZET

Osmanlı Devleti, Mısır seferi sonrası Doğu Afrika'daki güçsüz İslâm devletlerinin koruyuculuğunu da üstlenerek Habeş eyaletini kurmuştur. İdaresi süresince halkın ihtiyacına binaen askerî, kamusal, sivil ve dini olmak üzere birçok yapı inşa ettirmiş ancak bu yapıların birçoğu zaman içerisinde yıkılmış ve yok olmuştur. I. Dünya savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin ülkelere ayrılmış parçaları arasında ilişkiler zayıflamış, ilişkilerin karşılıklı olarak zayıflaması hem Türkiye Cumhuriyeti hem de Doğu Afrika ülkeleri için sosyal, kültürel ve ekonomi alanında kayıplara neden olmuştur. Türkiye, 1998 yılında gerçekleşen "Afrika'ya Açılım Eylem Planı" çerçevesinde Afrika ve Sahra altı ülkeleri ile ticari ve siyasi ilişkilerin artırılması için girişimlerde bulunmuştur. Türkiye'nin girişimlerinden biri de TİKA'nın faaliyetleridir. TİKA, yaptığı sosyal yardımlar, insani yardımlar ve restorasyon faaliyetleri ile Afrika ve Türkiye'nin birbirini tanımaya vesile olarak ilişkilerin geliştirilmesinde ve ticari faaliyetlerin artmasında önemli rol üstlenmiştir. TİKA ofisleri Osmanlı döneminden kalan mimari eserleri hibe usulüyle restore ederek Osmanlı Devleti'nin hizmet ve kalkındırma misyonunu devam ettirmiştir. İbadet mekânı olan camilerin restorasyonu aynı dinin mensupları olan halkları bir kez daha yakınlaştırmıştır. Kamu binaları turizm ve kültür hizmeti fonksiyonu amacıyla kullanıma hazır hale getirilmiştir. Ancak Sudan'da çıkan iç savaş nedeniyle planlar sekteye uğramıştır. Türkiye tarafından büyük meblağlar harcanarak yapılan bu eserlerin işlevselleştirilmesinin takip edilmesi gerekmektedir.

ABSTRACT

Following the Egyptian campaign, the Ottoman Empire established the Abyssinian province by assuming the protection of the weak Islamic states in East Africa. During its reign, the empire constructed numerous military, public, civil and religious buildings to meet the needs of the people, but many of these buildings were demolished and destroyed over time. In the aftermath of World War I relations between the fragmented parts of the Ottoman Empire weakened, and the mutual weakening of relations caused social, cultural and economic losses for both the Republic of Turkey and East African countries. Turkey has taken initiatives to increase commercial and political relations with Africa and sub-Saharan countries within the framework of the "Action Plan for Opening to Africa" in 1998. One of Turkey's initiatives is the activities of TİKA. TİKA has played an important role in the development of relations and the increase of commercial activities by enabling Africa and Turkey to get to know each other through its social aid, humanitarian assistance and restoration activities. TİKA offices have continued the Ottoman Empire's mission of service and development by restoring architectural artefacts from the Ottoman period through donations. The restoration of mosques, which are places of worship, has once again brought the peoples of the same religion closer together. Public buildings have been refurbished for tourism and cultural service functions, yet the plans were interrupted due to the civil war in Sudan. Given the substantial financial investment in the construction and restoration of these monuments by Turkey, it is imperative to monitor their functionalization closely.

* Çalışma, Güneş Alçı'nın 2022 yılındaki doktora tezinden üretilmiş olup 22-24 Kasım 2023 tarihlerinde Ardahan'da düzenlenen III. Uluslararası İlişkiler Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar / Corresponding author

E-posta / E-mail: gunes.alci@ogr.iu.edu.tr

Atıf / Citation: Alçı, G. (2023). Osmanlı mimari mirasının gelişen Doğu Afrika ve Türkiye Cumhuriyeti ilişkilerinde yeniden hayat bulması. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 173-181. <http://doi.org/10.58588/aru-jfeas.1400505>

1. Giriş

Portekizlilerin güçsüz ve küçük Müslüman devletlere saldırımları, Kızıldeniz'in dolayısıyla Mekke'nin tehlike altında olması nedeniyle Osmanlı Devleti hem bu devletlerin hem de Kâbe'nin güvenliğini sağlamak amacıyla çeşitli tedbirler almıştır (Um, 2019). Mısır seferiyle bölgede hâkim olan Memlük Devleti, Osmanlı idaresine geçmiş ve bu devlete ait topraklar da savaş olmadan Osmanlı Devleti'ne intikal etmiştir. Doğu Afrika kıyıları da buna dâhildir. Bölgeyi daha iyi idare edebilme adına 1555 yılında Habeş Eyaleti tesis edilmiştir. Eyaletin sınırları kesin olarak belli değildir. Bazı haritalarda Doğu Afrika'da küçük bir alan olarak gösterilirken, kimi kaynaklarda bu alan Mısır'ın güneyinden Doğu Afrika'da Zengibar'a kadar uzanmaktadır. Ancak sınırların iç bölgelerde nerelere kadar genişlediği hakkında kesin bilgi yoktur (Orhonlu, 1996). Arap Yarımadası'na ait Cidde de zaman zaman bu eyalet sınırları içerisinde gösterilmiştir (Uğur, 2005).*

Harita 1. Dünya üzerinde Habeş Eyaletinin bir kısım toprakları üzerinde kurulu devletler[†]

XVI. yüzyılda güçlü bir ordu ve donanmaya sahip Osmanlı Devleti sayesinde bölgede büyük çapta bir kargaşa olmamıştır. Yerel halkın dinlerine, dillerine ve yaşam şekillerine karışılmamış isyanlar hariç pek müdahale edilmemiştir. 17 ve 18. yüzyıllarda durağan hale gelen ilişkiler

19. yüzyılda Mehmed Ali Paşa döneminde yeniden canlanmıştır. Bu canlanmaya paralel mimari alanda da onarımlar ve yeniden inşa süreçleri devam etmiştir. 19. Yüzyılın son çeyreğinde İngilizlerin bölgede güçlenmesi nedeniyle Osmanlı fiilen bölgeden çekilmiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında Afrika ülkeleriyle ilişkiler zayıflamış; iklim ve zaman Osmanlı Devleti'nin bölgede inşa ettiği eserlerin bir bölümünü yok etmiştir.

Türkiye, 1998 yılında gerçekleşen “Afrika’ya Açılım Eylem Planı” çerçevesinde Afrika ve Sahra altı Afrika ülkeleri ile ticari ve siyasi ilişkilerin artırılması için girişimlerde bulunmuştur. 1990 – 2001 yılları arası ilişkilerde bir ilerleme olmuş; bu dönemde ekonomi, tıp, sanat, akademi alanında çeşitli protokol ve anlaşmalar imzalanmıştır (Eldeen, 2019).

İklimin yaşam şartlarını zorlaştırdığı bu ülkelerde Osmanlı Devleti’nden sonra Türkiye Cumhuriyeti de bölgedeki insan hayatını kolaylaştıracak çeşitli çalışmalarda bulunmaktadır. Günümüzde bu görevi üstlenen en önemli kurumlardan biri TİKA’dır. TİKA gibi “uluslararası kalkınma ve işbirliği” fonksiyonunu yüklenen ABD, Almanya, Fransa, Portekiz, Avusturya gibi çeşitli ülkeler bulunmaktadır (Demirkaya, Çelik, 2021). Bu kurum kapsamında ilişki içerisinde bulunan ülkelerin ilgili kuruluşlarıyla işbirliği içerisinde ekonomik sosyal ve insani kalkınma süreçleri desteklenmiş ortak tarihi ve kültürel mirasın geleceğe taşınması için faaliyetlerde bulunulmuştur.[‡] TİKA’nın hizmet götürdüğü ve kültürel mirasın geleceğe taşınması amacıyla restorasyon faaliyetlerinde bulunduğu Etiyopya ve Sudan ilişkilerine kısaca değinilerek restore edilen eserler hakkında kısaca bilgi verilecektir.

2. Etiyopya

Osmanlı Devleti ve dolayısıyla Habeş Eyaleti’nin en geniş topraklara sahip varislerinden, Etiyopya ile 1923’te kurulan Türkiye Cumhuriyeti, tarihi bağlarını ve dostluk ilişkilerini zayıf da olsa devam ettirmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti 1926 yılında Addis Ababa’da büyükelçilik açmış, Etiyopya ise 1933’te Ankara’da büyükelçilik açarak buna karşılık vermiştir. 1993 yılında her iki ülke arasında ekonomi, ticaret ve teknik iş birliği konusunda anlaşma imzalanmıştır. 2000 yılında Etiyopya – Türk Ortak Ekonomik Komisyonu (JEC) kurulmuştur. 2005 yılında TİKA’nın Addis Ababa’da ofis açmasıyla birlikte çeşitli alanlarda ilişkiler çeşitlenmiş (inşaat sektörü, sanayi v.b.) ve yoğunlaşmıştır (Sebsebe, 2018). TİKA’nın da girişimleriyle iki ülke arasında dostluk ilişkileri artmış Türkiye Etiyopya’nın ithalat ticaretinde ilk sıralara yükselmiştir. TİKA[§] tarafından Etiyopya’dan Türkiye’ye misafirler kabul edilmiş iki ülkenin birbirlerini tanımasını sağlanmıştır. Geçmişte Osmanlı Devleti’nin karşılıksız hizmet misyonunu görev bilerek Etiyopya’da Muhammed Ali Paşa Köşkü ve

* Etiyopya, Müslümanlar tarafından Habeşistan olarak anılırken Batılı kaynaklarda Abyssinia olarak zikredilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nde 1930’lı yıllarda Etiyopya ismi hala Habeşistan olarak zikredilmektedir. 1931 yılında Etiyopya İmparatoru I. Haile Selassie, Habeşistan’ın isminin Etiyopya olarak anılması gerektiğini resmen ilan etmiştir. “Etiyopya” isminin kökeni Yunan kaynaklarında, “yanık yüzlü insanların” ülkesi olarak geçmektedir. Bu isim aynı zamanda eski Pers ve Arap coğrafyacılar tarafından bölgeye atıfta bulunmak için kullanılmıştır. <https://www.quora.com/Why-did-Abyssinia-change-its-name-to-Ethiopia>.

16.10.2023. 1955 yılında kabul edilen Anayasa ile Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti adını almıştır (Araştırma ve Yönlendirme Müdürlüğü, 2016). Burada isim değiştirilerek Habeşistan’ın Batı dünyasıyla ve antik Yunan kültürüyle bağlantısı olduğu algısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu anlayış 19. yüzyılın sonu ile başlayan ve Avrupa’da hâkim olan Hellenistik kaynakların üstünlüğü inancının bir sonucudur

(Cansever, 1997). Bu anlayış bölgede Osmanlı-İslam kültür temellerinin yavaş yavaş terk edilip ve tahrip edilmesine neden olmuştur.

[†] <https://www.turkiye-rehberi.net/etiopya-haritasi.asp> adresinden 09.10.2023 tarihinde alınmıştır.

[‡] Makalemizin konusu kültürel mirasın korunması kapsamında yapılan faaliyetler olduğu için TİKA’nın üstlendiği diğer fonksiyonlara değinilmeyecektir. Makalemizde Doğu Afrika’da Osmanlı devleti tarafından kurulan Habeş eyaleti toprakları üzerinde kurulmuş yalnızca iki devlet, Etiyopya ve Sudan Cumhuriyetlerinde, Türkiye tarafından restore edilen bazı eserler hakkında bilgi verilecektir.

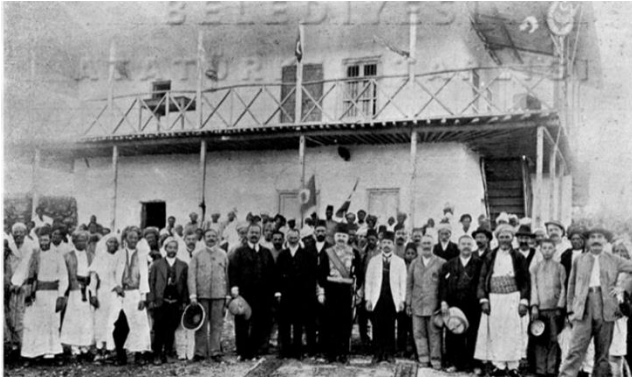
[§] TİKA’nın kuruluşu, hedefleri, çalışma şekilleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Yüksel Demirkaya- Ferhat Çelik, Uluslararası İlişkilerde Kamu ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Stratejik İşbirliği: TİKA Faaliyetleri Analizi, *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, 3(2), 125-149.

Necâşî Ashame Türbesi'ni restore ederek hizmete açmıştır.

2.1. Muhammed Ali Paşa Evi/Köşkü

Muhammed Ali Paşa Köşkü Etiyopya'nın Harar eyaletindedir. Osmanlı Devleti Harar şehrinde özellikle 16. yüzyılda etkin rol üstlenmiştir ve Müslüman Harar Devleti Osmanlı Devleti sayesinde güçlenmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda ilişkiler zayıflamış 1875'te hidivler döneminde yeniden güçlenmiştir. Hidivler idaresi 1883'te Batılıların bütün coğrafyalarda Osmanlı Devleti'ne yönelik başlattığı siyasi alanda ve sahada gerçekleşen savaşları yüzünden bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Kaldığı kısa sürede dahi Harar'da hemen fark edilebilecek mimari eserler bırakmıştır. Ancak bunlar kayda geçmediği için bilinmemektedir.

Muhammed Ali Paşa Köşkü'nün** kesin yapım tarihi belli değildir. Plan şekli itibarıyla şehirde geç Osmanlı evi özellikleri gösteren köşkün isminden dolayı Harar emirlerinden Muhammed Abdüşşekür (1856 -1875 yılları arasında Harar'ı idare etmiştir) veya oğlu Abdullah Ali Abdüşşekür (1885-1887) tarafından yaptırılmış olması muhtemeldir. 1887 de Hintli tüccarlar geldikten sonra inşa edildiği şeklinde bilgiler bulunmakla (Aberha, 2018) birlikte bu inşa değil onarım olmalıdır. Muhammed Ali Paşa Köşkü'nün süreç içerisinde Rauf Paşa gibi Osmanlı devlet adamları tarafından kullanılmış olması 1887'den sonra ise yeniden inşa edilmiş olması muhtemeldir. 1910'lu yıllarda bu köşkün Osmanlı Devleti konsolosluk binası olarak kullanıldığı şeklinde bilgiler bulunsa da bu bina fotoğraflarda görülen konsolosluk binası değildir (Fot. 2). Ancak bu binanın da Osmanlı Devleti tarafından (hidivler idaresi) Harar'a atanan idareciler tarafından resmi veya sivil yapı olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Köşk, 2014-2016 yılları arasında TİKA tarafından restore edilmiştir. Maarif Eğitim ve Kültür Merkezi olarak 14 Ekim 2019 tarihinde düzenlenen törenle faaliyetlerine başlamıştır.

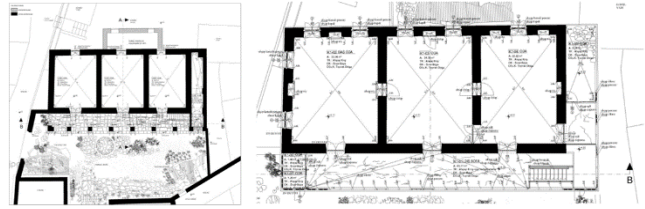
Fotoğraf 1. 1913 yılında kullanılan Harar Konsolosluk binası (Şehbal, 1913)

Bir avlu içerisinde bulunan köşk ve mutfaktan oluşan yapı grubuna zaman içerisinde tipik Harar konutlarına benzer nitelikte 2 adet ek birim eklenmiştir. Günümüze daha yakın bir dönemde, avlu girişinin sağ ve sol yanına iki yapı daha eklense de bu yapılar nitelikli özelliklere sahip değildir.

Çizim 1. TİKA tarafından hazırlanan proje

Osmanlı mimari etkisini gösteren **Muhammed Ali Köşkü**, iki katlı yan yana dizili odalardan meydana gelmektedir. Zemin katının kapıları öndeki sofaya açılırken arkada her bir oda için pencere açıklığına yer verilmiştir. İkinci katta da alt kat ile simetrik sıralı odalar olup hem odalar arasında hem de balkona açılan kapılar bulunmaktadır. Yan odalarda hem pencere duvarlarında hem de yan duvarlarda dikdörtgen şekilli ahşap çerçeveli nişlere yer verilirken ortadaki odada sadece pencere duvarında nişe yer verilmiştir.

Çizim 2a-b. Binası zemin ve birinci katlar

Fotoğraf 2a-b. Muhammed Ali Paşa Köşkü ön cephe görünümü Köşkün arka cephesi

Fotoğraf 3a-b. Restorasyon sonrası Muhammed Ali Paşa Köşkü^{††}

** Köşkün isim bilgisi "Muhammed Ali Paşa Köşkü" proje müellifi ve uygulayıcısı AD Mimarlık-Dr. Hamit Pilehvarian'dan edinilmiştir. İsminden hareketle araştırma yapılmıştır. Binanın Osmanlı Devleti tarafından yaptırıldığı veya kullanıldığı bilgisi halk içinde bilinmekte ve ifade edilmektedir.

††

https://www.tika.gov.tr/tr/haber/etiopya_harar_son_osmanli_konsolosluk_binasi_restorasyonu_tamamlandi-31994

2.2. Necâşi Ashame Türbesi

Tanıtacağımız eserlerden ikincisi Osmanlı Devleti tarafından yapılmamış olsa da 2014-2016 yılları arasında TİKA tarafından restore edilen Necâşi Ashame'nin türbesidir.

Habeşistan'ın ilk Müslüman kralı olan Necâşi Ashame'nin gıyabi cenaze namazı Hz. Peygamber tarafından kıldırılmıştır. Bu sebeple İslam tarihinde önemli bir yere sahiptir.

İslâm'ın ilk yıllarında Hz. Peygambere iman etmeyen Mekkeli müşriklerin müminlere eziyet ve işkence etmeleri neticesinde Hz. Peygamber müminlere:

“Şayet isterseniz, Habeşistan'a sığın. Zira orada, ülkesinde hiç kimseye zulmedilmeyen bir hükümdar iş başındadır. Orası, doğruluk ve hakikat ülkesidir. Allah işlerde bir kolaylık verene kadar orada kalın” (Öztürk, 2006) demiştir. Bunun üzerine müminler çeşitli zamanlarda küçük kabileler halinde Habeşistan'a göç etmişlerdir.

Müminler Habeşistan'a hicret ettiklerinde dönemin Habeş Kralı Necâşi Ashame muhacirleri kabul ederek onlara iyi davranmıştır. Bunun üzerine Kureyşli müşrikler, Amr b. Âs ve Abdullah b. Ebî Rabîa'yı, kıymetli hediyelerle, muhacirleri teslim almaları için Habeşistan'a göndermişlerdir. Müşriklerin heyeti Necâşi'nin huzuruna çıkarak Mekke'den gelen muhacirlerin sapkın bir dini benimsediklerini ve bundan rahatsız olduklarını belirterek muhacirlerin kendilerine teslim edilmesini istemişlerdir (Panipati, 1971).

Ancak Necâşi kendisine sığınmış olanları dinlemeden bunu kabul etmeyeceğini belirterek Müslümanları huzuruna çağırmıştır (Öztürk, 2015). Necâşi, muhacirlere dinlerinin nasıl bir din olduğunu sormuş, muhacirler arasından Cafer b. Ebî Talib söz alarak dinin insanların sapkınlıklarını ve yanlışlarını yasaklayan kurallarını sırayla açıklamıştır.

Bunun üzerine Necâşi: “Allah tarafından peygamberinizin getirip sizlere bildirdiği şeylerden, senin yanında bir şey var mı?” diye sorunca, Cafer b. Ebî Talib, Meryem Süresi'nin baş tarafından, Yahya ve İsa Aleyhisselamların doğumları ile ilgili âyetleri okumuştur (1-35) (Asım, 2008) Bu süreyi dinlerken Necâşi'nin sakalı gözyaşlarıyla ıslanmıştır. Hatta Necâşi'nin yanında bulunan din adamları da ağlamış ve mushafları gözyaşlarıyla ıslanmıştır.

Necâşi, elini yere uzatıp oradan bir çöp almış ve sonra:

-“Vallahî, İsa b. Meryem'de, senin söylediğinden başka bir şey değildi! Arada, şu çöp kadar fark yoktur!” demiştir.

Ve yine Necâşi

-Vallahî, Allah bana saltanatımı geri verdiği zaman benden rüşvet almadı ki, ben bu hususta rüşvet alayım!” şeklinde konuşmuş ve Mekkeli müşriklere getirdikleri hediyeler iade edilerek geri gönderilmiştir (Köksal 2008).

Türbenin Necâşi köyünde bulunduğuna ilişkin bilgiler 16. yüzyıla kadar gitmektedir. Şihabuddin Ahmed Bin Abdulkadir Bin Salim'in (2003)**, “Futuhu'l-Habeş” adlı eserine göre İmam / Mücahid Ahmed ordusuyla Anderta ve Tenben'deki savaşları kazandıktan sonra iki gün yol yürümüş, Necâşi köyüne yakın bir yerde askerleri ondan Necâşi Türbesi'ni

ziyaret için izin istemiştir. Mücahid Ahmed ise savaştan sonra gidelim şeklinde cevap vermiştir. Ancak gidip gitmediklerine dair bilgi verilmemiştir (Şihabuddin Ahmed Bin Abdulkadir Bin Salim, 2003).

Ashame'nin Necâşi köyünde defnedilmiş olması hakkında birçok anlatı bulunmaktadır. Bu anlatılardan birine göre Kral Ashame tarafından, sahâbîlere yerleşmeleri için verilmiştir. Başka bir rivayete göre; Necâşi Ashame ömrünün son yıllarında, politik liderliği bırakıp dinini daha iyi yaşamak amacıyla, uygun hava şartlarına sahip Necâşi köyüne gitmiştir. Bu köyde yaklaşık 15 yıl yaşadıkdan sonra vefat etmiştir (Alam, 2010). Bir diğer rivayete ise Müslüman olan Kral Ashame, Hz. Peygamber'i ziyaret etme arzusuyla, Mekke'ye gitmek için yola çıkmıştır. Onun Müslüman olduğunu duyan ve İslâm'ın halk içinde yayılmasından korkan rahiplerin kışkırttığı bir grup isyancı Necâşi köyü civarında yetişerek, Ashame'yi şehid etmişlerdir (Jebel, 2003).

Söylentilere göre Necâşi köyünde Kral Ashame ile birlikte 15 sahâbînin kabri bulunmaktadır.

Bu sahâbîlerin isimleri yerel halk tarafından şu şekilde listelenmiştir:

Âişe Bint el-Hârise b. Halid, Amr b. Ümeyye b. Hârise b. Esed, Muttalib b. Ezher, Fatıma bint-i Safvan, Hattâb b. Hâris Muğire, Hâtub b. el-Hâris, Rayta bint-i Hâris b. Cübeyle, Süfyan b. Ma'mer el-Cumah, Talib bin Azhar b. Abdel Avf, Urve b. Abdul-uzza b. Hürsân b. Avf b. Ubeyd b. Uveyc b. Adıyy b. Kâb, Ümm-ü Hermele bint-i Abdi'l-Esved, Zeynep b. el-Harise^{§§}, Ady b. Nadle, Abdullah b. Hâris ve Musa b. Hâris'e ait kabirler bulunmaktadır. Ady b. Nadle'nin kabri daha sonra türbe olarak yapılmıştır.

Fotoğraf 4. Necâşi Köyü

Türbe eski bir mezarlık alanı içerisindedir. İlk olarak dairesel planlı, çamur ve sazlıktan yapıldığı köylüler tarafından söylenen türbe bir iş adamı olan Muhammed Abdu ve kardeşleri tarafından 1954-1955 yıllarında bugünkü şekliyle yapılmıştır.

** İyi bir eğitim almış olan Şihabuddin Ahmed bin Abdulkadir bin Salim, kitabında; dönemin cihat coşkısından ilham alarak, tanık olduğu olayları, aralarında İmam Ahmed, kuzeni Vezir Abbas, Emir Hüseyin bin Ebu Bekir el-Gatouri'nin de bulunduğu Cihad katılımcılarından topladığı bilgileri aktarmıştır. Kitapta 1520'lerin başı ile yaklaşık 1530'ların sonuna kadar süren bir dönemde, Harar'ın siyasi durumu ve İmam Ahmed'in yükselişini, zaferleri hakkında bilgi verilmiştir. “Fakih Arap”

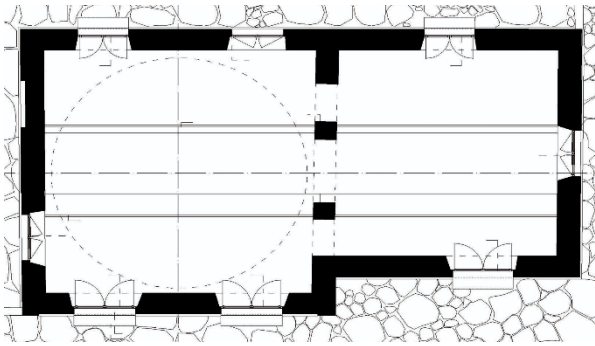
olarak da anılan yazar, Yemenli bir Arap'tır.

§§ Necâşi ile birlikte 13 sahâbînin aynı sandukada defnedilmemiş olması mümkündür. Bir ihtimal sahâbîler mezarlık alanda defnedilmiştir. Sandukanın büyük olmasının sebebine gelince dini bakımdan önde gelen birçok şahsiyetin sandukaları bu şekilde büyük tutulmuştur. Türkiye'de Beykoz'da bulunan Hz. Yuşa'nın sandukası gibi...

Birbirine bitişik biri kubbeli diğeri düz tavan olmak üzere iki kare birimden oluşmaktadır. Bu iki kare birimin arası açık olup ortada iki ayak ile iki bölüme ayrılmış ve yine bu iki ayak arasına ahşap sanduka konulmuştur. Bu sanduka TİKA tarafından restore edilirken siyah mermerle yenilenmiştir.

Fotoğraf 5. Necâşi Ashame ve Sahâbi türbeleri

Çizim 3. Necâşi Ashame ve Sahâbiler için yapılan türbe

Fotoğraf 6. Sanduka

VII. yüzyılda Habeş kralının kalbinde yaşayan merhamet ve iman XXI. yüzyılda kendine yer bulamamıştır. TİKA tarafından Necâşi'nin şahsiyetine gösterilen saygı vesilesiyle 2014-2018 yılları arasında restore

edilen türbe ve çevresi 2020 yılının son günlerinde Etyopya'da çıkan iç savaşta Tigre askerleri tarafından bombalanmıştır.^{***}

Fotoğraf 7. Necâşi Türbesi bombalandıktan sonraki görünümü

3. Sudan (Sevakin'de Osmanlı Eserlerinin Restorasyonu)

Doğu Afrika ülkelerinden olan Sudan'ın bir bölümü Habeş eyaleti içerisindeyken bir bölümü doğrudan Mısır tarafından idare edilmiştir. Sudan (Hartum ve iç bölgeler) Mehmed Ali Paşa döneminde hidivler idaresine girmiş ve Mısır'dan yönetilmiştir. 1899 yılında İngiliz sömürgeci olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası ABD öncülüğünde sömürgeci çekilme stratejisi sebebiyle İngiltere bölgeden kademeli olarak çekilme kararı almış ve 1956 yılında Sudan bağımsızlığına kavuşmuştur^{†††}.

Bugün Sudan'a bağlı Sevakin, Habeş Eyaleti sınırları içerisinde idare edilmekte olup mimari özellikler bakımından Kızıldeniz sahil şehirleri ile benzer özellikler taşımaktadır. 1520'de Osmanlı Devleti'ne katıldığı kaynaklarda belirtilen Sevakin, Habeş Eyaleti'nin merkez şehirlerinden olmakla birlikte 400 yıllık süreç içerisinde kimi zaman Mısır'dan kimi zaman da Cidde'den idare edilmiştir. Mısır'ın 1882'de İngilizler tarafından işgal edilmesiyle Sevakin bilinçli bir şekilde yıpratılıp Port Sudan'a önem verilmiştir. Bu işgal ile fiilen Osmanlı'dan ayrılan şehir 1923 yılında yapılan Lozan Antlaşması'yla Mısır'a bırakılmış 1956'da Sudan'a bağlanmıştır. Sudan bağımsızlığını kazandığı zaman Türkiye, başkent Hartum'da büyükelçilik açan ilk ülkelerden (1 Ocak 1957) biri olmuştur. Sudan ise ancak 1970'te Ankara'da büyükelçiliğini açmıştır.

Türkiye, 1998 yılında gerçekleşen "Afrika'ya Açılım Eylem Planı" çerçevesinde Sudan ile ticari ve siyasi ilişkilerin artırılması için girişimlerde bulunmuş bu dönemde ekonomi, tıp, sanat, akademi alanında protokol ve anlaşmalar imzalanmıştır (Eldeen, 2019). 2006 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından üst düzeyde bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. 2016 yılında "Ayrı coğrafyalarda Aynı İmza" adlı proje çerçevesinde Hanefi Camii, Şafi Camii, Gümrük Binası ve Muhafaza / Kaymakamlık binası restore edilmiştir.

Sudan- Darfur'da bulunan El-Faşir'deki Ali Dinar Camii ve Ali Dinar

^{***} Tigray crisis: Ethiopia to repair al-Nejashi mosque. <https://www.bbc.com/news/world-africa-55530355> adresinden 23.12.2023 tarihinde alınmıştır.

^{†††} Bağımsızlık sonrası Sudan, çok partili sisteme geçilmeye çalışılmış olsa da 1958, 1959 ve 1989 darbeleriyle başarılamamıştır. Yaklaşık 1972'lere kadar süren Müslüman ve Güney Sudan'da yaşayan Hristiyanlar arasındaki savaş, 1983-2005 yılları arasında yeniden yaşanmıştır. Ömer el-Beşir 1989 yılında darbeye iktidara

gelmiş 2019 yılında ise görevinden uzaklaştırılmıştır. El-Beşir, Mısır ve Amerika'nın kimyasal silah iddiası sebebiyle ülkeyi çoğu kez olağanüstü hal ile yönetmiştir. Yine bu dönemde Darfur isyanı nedeniyle mücadele bağlamında operasyona girilmiş ve birçok kişi hayatını kaybetmiştir. 2005 yılında ikinci iç savaş bir anlaşmayla bitmiş bu anlaşma gereğince Güney Sudan'da gerçekleştirilen referandum ile Güney Sudan 9 Temmuz 2011 yılında Sudan'dan ayrılmıştır. Ancak ne Sudan'da ne de Güney Sudan'da bölünmelerine rağmen iç karışıklık durmamıştır (Yamak, 2020).

evi Türkiye tarafından restore edilmiştir. TİKA tarafından yapılan restorasyon çalışmaları Türkiye ile Sudan arasındaki tarihi bağların güçlendirmesinde büyük rol oynamıştır. Mescid-i Kebir'in de (Büyük Camii) restorasyon uygulama projeleri hazırlanmış olup henüz restorasyon çalışmalarına başlanamamıştır.

Fotoğraf 8. Osmanlı Dönemi Sevakın adası (Hartum/TİKA)

Fotoğraf 9. Sevakın'de restore edilen Osmanlı eserlerinin görünümü***

Sevakın'de restore edilen eserler şunlardır:

3.1. Muhafaza Binası / Kaymakamlık Binası

XIX. yüzyılda Sevakın'de bulunan kaymakama Arapça “muhafız” denilmektedir (Nour, 2006). Bu sebeple “Muhafaza Binası” aslında “Kaymakamlık Binası”dır. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden hareketle binanın ilk olarak XVI. yüzyılda inşa edildiği anlaşılmaktadır (Evliya Çelebi, 2011). Bina üzerinde üzerinde 18. yüzyıla ait iki kitabe bulunmaktadır. Giriş holünde bulunan ve iç mekânlara geçit veren kapı üzerinde bulunan kitabe:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Allah'tan başka ilah yoktur. (O) Eman(dır). Muhammed (a.s) onun rasülüdür. (O) Sultan(dır). Ey kapıdan giren (kişi), seçilmiş nebîye salavat getir.

Girişin sağında bulunan personel ofisine açılan kapı üzerinde bulunan kitabe üzerinde ise:

“Bismillahirrahmanirrahim.....

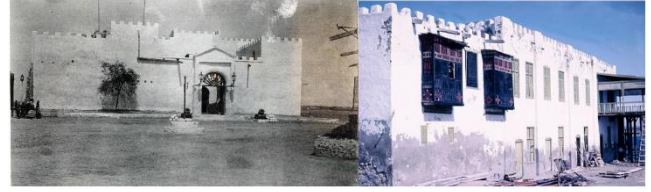
H.78... Allahummesalli aleyhi ve ala alihi ve sahabihi vessellim Ebubekir, Ömer, Osman, Ali” yazısı okunmaktadır.

Kitabelerde verilen tarihler eksiktir (Alçı, 2022). Bina Mümtaz Paşa^{§§§} döneminde onarılarak genişletilmiştir (Mallinson Architects & Engineers).

Muhafaza Binası, TİKA tarafından 2016-2022 yılları arasında restore edilmiş Şubat 2023 yılı itibarıyla kesin kabulü yapılarak TİKA'ya teslim

edilmiştir. Sonrasında Sudan'da gerçekleşen iç karışıklıklar nedeniyle bina henüz hizmete açılmamıştır****.

İki katlı, biri dışarıda ikisi içeride olmak üzere üç avlulu bir tasarıma sahiptir. 19. yüzyılda yapılan onarımlarda giriş avlusunda ve doğu cephesine revşenler eklenmiş, yine 19. yüzyılın son çeyreğinde, İngiliz generaller döneminde yapılan onarımlarda batı sitilinde giriş kapısı ve giriş avlusundaki çift taraflı merdivenler yapılmıştır (Alçı 2022).

Fotoğraf 10a-b. Muhafaza Binası 19. Yüzyıldaki görünümü (TİKA/Hartum)

Fotoğraf 11a-b. Restorasyon sonrası Muhafaza Binası ve kapısı (2021)

3.2. Gümrük Binası

Arşiv belgelerine göre 1854 yılından önce yapıldığı anlaşılan bina (BOA, MVL. 341/103) 1865 yılında Ahmed Mümtaz Paşa döneminde onarım görmüştür (Mallinson Architects & Engineers). 1880'lerde ise yeniden bir onarım geçirmiş olması muhtemel görülmektedir (Rhodes, 2011). 2011-2015 yılları arasında TİKA tarafından restore edilen bina kullanılmadığı için Şubat 2022'de yapılan incelemede sıvaları dökülmüş vaziyette görülmüştür.

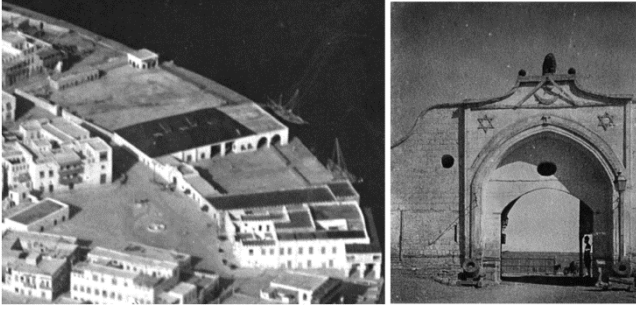
Gümrük binası, adada denizin hemen kenarında inşa edilmiştir. İki birimden oluşmakta olup her iki birim de büyük avluya sahiptir. Birimlerden biri ofis ve depo olarak kullanılırken diğeri gümrük görevlilerinin yaşadıkları alan olarak değerlendirilmiştir. Sadece iç avludan erişilebilen en kuzeydeki oda dışında, arkasındaki odaların tümü doğu ve batı cephelerinde (Gümrük Kompleksi'nin iç ve dış duvarları) bir kapı ve tek pencereye sahiptir (Alçı 2022).

*** <https://afam.org.tr/sevak-in-adası-sudan-ve-türkiye> adresinden 26.12. 2023 tarihinde alınmıştır.

§§§ Mümtaz Paşa, Osmanlı Devleti'nin 1871-1873 yılları arasında Sudan'da görev yapan 19. valisidir. 1865 yılında Mısır hükümetinin temsilcisi olarak Sevakın'i devralmıştır. Şehirde öteden beri devam eden su meselesi nedeniyle çeşitli araştırma

ve çalışmalar yaptığı görülür. Bkz. Yasıt, Sudan'da Türk Dönemi (1820-1881).

**** Başkent Hartum'da, Sudan Silahlı Kuvvetleri ile Paramiliter Hızlı Destek Güçleri arasında 15 Nisan 2023 tarihinde iç savaş patlak vermiştir. İç karışıklığın nedenleri 2019 yılında Ömer Beşir'e karşı gerçekleşen darbeye kadar uzanmaktaysa da dış müdahalelerin de ciddi etkisi bulunmaktadır (Adam, 2023).

Fotoğraf 12a-b. Gümrük Binası ve giriş kapısı 19. yüzyılın son çeyreğindeki görünümü (Hartum/TİKA)

Fotoğraf 13a-b. Gümrük Binası restorasyon sonrası 2015 (Burak Arslan)

Fotoğraf 14a-b. Gümrük Binası (2022). Restorasyon sonrasında zaman içerisinde rüzgâr badanaları silmiştir.

3.3. Şafî Camii

Şafî Camii'nin ilk olarak Memlûk Sultanı Şecerüddür tarafından yaptırıldığı ve Mehmed Ali Paşa tarafından restore edildiği kayda geçirilmiş bilgiler arasındadır. Evliya Çelebi, Özdemir Paşa tarafından yapılan alçak minareli taş bir cami olduğundan bahsetmiştir. Bahsedilen caminin Şafî Camii olması ve yeniden Özdemir Paşa tarafından yaptırılmış olması muhtemeldir. Caminin kuzey batısına, Hidiv Abbas Paşa döneminde bir sıbyan mektebi eklenmiştir. Cami, TİKA tarafından 2011-2015 yılları arasında restore edilmiştir. Ancak kullanılmadığı için Şubat 2022'de yapılan incelemede sıvaları dökülmüş vaziyette görülmüştür (Alçı, 2022).

Mihraba dik 5 sahnınlı, açık avlulu tasarıma sahip caminin avlusunu üç tarafta revak çevirmiş yine avlunun bir köşesinde sekizgen köşeli minareye diğer köşesinde de sıbyan mektebine yer verilmiştir. Giriş kapılarında bulunan üç dilimli kemeri dikdörtgen silmeler kuşatmıştır.

Fotoğraf 15a. Şafî Camii 1903 (SAD)

Fotoğraf 15b. Şafî Camii, 2011 yılı (Benli vd., 2017)

Fotoğraf 15c. Şafî Camii, restorasyon sonrası (2015)

Fotoğraf 15d. Şafî Camii, batı cephe, rüzgâr boya dökülmüştür (Şubat 2022)

3.4. Hanefî Camii

Sevakın adasının merkezindedir. 17. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmekle birlikte (Mallinson, 2013) 1851 yılından önce inşa edildiği kesindir. Adada, 1985 yılına kadar insanlar yaşadığı için cami kullanılmış ve günümüze kadar sağlam gelebilmiştir. TİKA'dan önce Port Sudan Hilton tarafından (Mallinson, 2013), 2011-2015 yılları arasında ise TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı) tarafından restore edilmiştir.

Mihraba paralel iki sahnından oluşan cami dikdörtgen plandadır. Açık avlulu revaklı bir tasarıma sahip olup avlu köşelerinde sıbyan mektebi ve sekizgen minaresi bulunmaktadır.

Fotoğraf 16a. Hanefi Camii, restorasyon öncesi

Fotoğraf 16b. Restorasyon sonrası

Fotoğraf 16c. Hanefi Camii (Şubat 2022)

4. Sonuç

Osmanlı Devleti, Mısır'ı fethettikten sonra Doğu Afrika'da idare tesis etmiş, idaresi süresince Doğu Afrika, Batı Arabistan, Mısır, kısaca Osmanlı toprakları arasında büyük anlaşmazlıklar olmaksızın siyasi, sosyal ve ekonomik faaliyetler sürdürülmüştür. Bu faaliyetlerin yanında bu coğrafyalarda ortak bir dinin paylaşılması da insanları ortak bir paydada birleştirmiş bu da siyasi, sosyal ve ekonomik hayata yansdığı gibi mimariye de yansmıştır. Bölgede bulunan askeri, kamu, sivil ve dini nitelikli birçok bina yürütülen ilişkilerin ve faaliyetlerin göstergesi olmuştur. Osmanlı Döneminde başlayan bu döngü, Türkiye Cumhuriyeti ve Afrika arasında 2000'li yıllardan sonra gelişen ilişkiler çerçevesinde yeniden tekrarlanmıştır.

TİKA, Afrika'da küresel ve bölgesel düzeydeki sorunlara hızlı ve kalıcı çözümler bulabilmek amacıyla, ekonomi, sosyal ve insani yardımları destekleyerek ortak ve tarihi kültürel mirasın geleceğe taşınması için sürdürülebilir proje ve çalışmalar gerçekleştirmiştir ve gerçekleştirmektedir. Gelişimini henüz tamamlamamış Etiyopya ve Sudan

gibi birçok ülkeye sağlık, tarım, ekonomi ve restorasyon gibi çeşitli alanlarda uzman personeller gönderilerek ikili ilişkilerin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu sayede Kimi Afrika ülkelerinin ithalat sıralamasında Türkiye ikinci, üçüncü sıralara yükselmiştir.

TİKA bir dönem Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Habeş eyaleti içerisinde olan Doğu Afrika ülkelerindeki Osmanlı eserlerini tespit ederek restorasyon çalışmalarına başlamıştır. Bu restorasyonlarla ülkeler birbirlerini tanıma fırsatı bulmuş Batılı devletlerin, Osmanlı Devleti hakkında Afrika ülkeleri üzerinde oluşturduğu negatif ön yargı giderilmeye çalışılmıştır. Böylece ülkeler arasında karşılıklı ticaret gelişmiştir. Bununla birlikte yapılan cami restorasyonları Osmanlı Devleti'nin geçmişte yaptığı karşılıksız hizmetleri hatırlatmıştır.

Bu doğrultuda makalemizde de konu edindiğimiz üzere güncel ilişkiler neticesinde Osmanlı mimari eserleri yeniden hayat bulmuştur. Etiyopya'da Muhammed Ali Paşa Köşkü restore edilmiş Maarif Eğitim ve Kültür Merkezi olarak işlevselleştirilmiştir. Etiyopya'da Necâşi Ashame Türbesi restore edilerek Osmanlı Devleti'nin karşılıksız imar etme fonksiyonu tekrarlanmıştır. Sudan'ın liman şehirlerinden olan Sevakin'deki Osmanlı mirası camiler ve kamu binaları restore edilerek şehrin turizm merkezi haline getirilmesi ve kalkındırılması amaçlanmıştır. Bütün bu çabalar devam ederken TİKA tarafından restore edilen Necâşi Ashame Türbesi Etiyopya (Tigre'de) gerçekleşen iç savaşta bombalanmış olup yeniden restore edilmesi gerekmektedir. Sudan'da iç savaş nedeniyle Sevakin'de restore edilen eserlerin turizme kazandırılması planı sekteye uğramıştır. Restore edilen eserlerin bir an önce işlevselleştirilip kullanıma açılması gerekmektedir.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Tüm süreç sorumlu yazar, Güneş Alçı tarafından yürütülmüştür.

Destek Beyanı

Bu çalışma için herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Teşekkür Beyanı

Çalışmam esnasında desteğini benden esirgemeyen Eski Afrika Kardeşlik ve Yardımlaşma Derneği başkan yardımcısı Mimar Mehmet Akif Beşkardeşler'e teşekkür ederim.

Kaynaklar

- Adam, S. (2023). Asker – Sivil Çekişmesinden Asker – Asker Çatışmasına Sudan, *ORDAF*. <https://ordaf.org/asker-sivil-cekismesinden-asker-asker-catismasina-sudan> adresinden alınmıştır.
- Aberha, H. (2018). *Conservation of Architectural Heritage and Historic Cities in Ethiopia; Case Study the Walled City of Harar, Jugol*, Ethiopian Institute of Architecture, Building construction and City Development (EİABC), Addis Ababa University.
- Alam, M. (2010). *Christian King Ashama (Negush) of Ethiopia*, World Spiritual Assembly.
- Alçı, G. (2022). *Osmanlı Devri Kızıldeniz Mimarisinde Sevakin Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, [Yayımlanmamış Doktora Tezi], İstanbul.
- Alçı, G. (2016). *Zeyla'da Kaybolan Osmanlı Mimarisini*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul.
- Cansever, T. (1997). *İslam'da Şehir ve Mimari*, Timaş Yayınları, İstanbul 1997.
- Demirkaya, Yüksel, Çelik, F. (2021). Uluslararası İlişkilerde Kamu ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Stratejik İşbirliği: TİKA Faaliyetleri Analizi, *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 125-149.

- Eldeen, M. K. (2019). *Ak Parti Dönemi Türkiye-Afrika İlişkileri: Sudan Örneği (2002-2015)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Programı, [Yayımlanmamış Doktora Tezi], İstanbul.
- Araştırma ve Yönlendirme Müdürlüğü (2016). *Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti Ülke Notu*, Ankara Sanayi Odası. <https://www.aso.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/etiopya.pdf>
- Evliya Çelebi. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeşistan Somali Cibuti, Kenya, Tanzanya*, Haz. Seyit Ali Kahraman, 10/2, Yapı Kredi Yayınları.
- Köksal, M. A. (2008). *İslam Tarihi: Peygamberler Peygamberi Hazreti Muhammed Aleyhisselam ve İslamiyet: Mekke Devri*, Işık Yayınları.
- Jebel, A. (2011). *Etiyopya'nın Müslümanları Baskı ve Mücadele Tarihi (615-1700)*, Merwa Yayınevi.
- Mallinson Architects & Engineers. (2022). The Historic Port Town of Suakin: Past and Current Contexts. <https://www.mallinsonae.com/suakin-exhibition> adresinden alınmıştır.
- Mallinson, M. (2013). Suakin Red Sea Province, ed. Peter Gwynvay Hopkins, *The Kenana Handbook of Sudan*, Routledge Taylor & Francis Group.
- Panipeti, M. Ş. M. İ. (1971). *İslam Yayılış Tarihi*, (çev. Ali Genceli), Tokar Yayınları.
- Orhonlu, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti, Türk Tarih Kurumu Basımevi*.
- Öztürk, L. (2015). *İlk Hicret Habeşistan*, Siyer Yayınları.
- Öztürk, L. (2006). Necâşî Ashame, *DİA*, 32, 466- 477.
- Rhodes, D. (2011). The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan, *International Journal of Historical Archaeology*, Springer.
- Sebsebe, M. H. (2018). *Diversificaton of Ethiopia's Foreign Policy and Post-Cold War Ethio-Turkish Relations*, Ankara Yıldırım Beyazıt University Institute of Social Sciences Department of International Relations, 177-178.
- Şihabuddin A. B. A. B. S. (2003). *Futuhu'l-Habeş*, Amharca Çev. Hasan Taju Legas, Mega Yayınlama Kurumu, Addis Ababa, Etiyopya.
- Tomar, C. (2010). Şecerüddür, *DİA*, 38, 404-405.
- Uğur, H. (2005). *Osmanlı Afrikası'nda Bir Sultanlık: Zengibar*, Küre Yayınları.
- Um, N. (2009). *The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port*, University of Washington Press.
- Yamak, T. (2020). *Bölünmenin Kurumsal Ekonomi Politikası: Sudan Örneği*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(1). 499-524.
- Yasit, N. (2012). *Sudan'da Türk Dönemi (1820-1881)*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Isparta.